

שונא הוא לכאורה ביטוי זהה לאויב. בפרשת ערי-מקלט בענין רוצח בשוגג נאמר: "והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו"⁶⁶. מאיבה ושנאה מגיעים לרצח. אמנם המלה המקראית הזאת מתבארת מתוך דברי חז"ל. דוגמא ראשונה לכך אנו מוצאים במסכת יומא, לגבי ריש לקיש תלמיד-דור-חכירו של רבי יוחנן. שניהם היו מגדולי תלמידי-החכמים בארץ-ישראל. בתקופתם חלק גדול של עם ישראל היה בגלות בבל, אבל רבי יוחנן היה "ציוני" גדול ולא עזב את ארץ-ישראל. רב ורבי יוחנן היו שניהם תלמידי רבי יהודה הנשיא, ורב הוא שהעביר את התורה לבבל, עד כדי כך שנאמר בגמרא גיטין: "עשינו עצמינו בבבל כארץ ישראל לגיטין, מכי אתא רב לבבל"⁶⁷, אבל רבי יוחנן דבק בארץ-ישראל ולא זז משם, וריש לקיש הצטרף אליו. במסכת יומא⁶⁸ מסופר שריש לקיש התרחץ בירדן ותוך כדי שחייה הגיע רבה בר בר חנה מהעבר השני, מחוץ-לארץ, ורצה לגשת אליו. אבל ריש לקיש לא קיבל אותו בסבר פנים יפות ודחה אותו במילים אלו: "סנינא לכו" — אני שונא אתכם, יש לי תרעומת עליכם, מפני שאתם, אבותיכם ורבותיכם, לא הקשבתם לקריאה של עזרא ונחמיה, חגי זכריה ומלאכי, לעלות לארץ. לא התחשבתם בהצהרת כורש — מעין הצהרת בלפור — ונשאתם בגולה. איך להבין ביטוי זה של "סנינא לכו"? האם אפשר לומר שריש לקיש היה שונא גדולי חז"ל שבבבל?! אין זה מסתבר, אלא יש כאן ביטוי חריף של קפיידא ותרעומת. "וישנאו אותו ולא יכלו דברו"⁶⁸ לשלם⁶⁹ — לעומת המובן הגס ופשוט של שנאה המופיע בפסוק "והוא לא אויב לך", נפגשים כאן בשנאה במובן של תרעומת.

קיימת עוד דוגמא בולטת. לכך בסוגית פריקה וטעינה. מצוה זו מוזכרת פעמיים בתורה: במקום אחד כתוב "לא תראה את חמור אחיך או שורו נפלים בדרך"⁶⁰, אבל במקום אחר נאמר "כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו"⁶¹. מי הוא השונא הזה? הרי התורה ניתנה ליהודים ומדברת על יהודים. איך יכולה היא לומר על יהודי "חמור שנאך", "והכתיב, לא תשנא את אחיך בלבבך"⁶²?! אלא הכוונה היא שהוא שנאי מחמת עבירה⁶³, מה שמכונה בנוסח של היום: "לא-דתי". התנהגותו הבלתי כשרה גורמת לשנאה, לא במשמעות של "אויב... מבקש רעתו", אלא במובן של תרעומת וחוסר סימפטיה. לכתחילה, התורה ניתנה ליהודים השומרים תורה ומצוות, כמו שנאמר "אם שמעו תשמעו אל מצותי"⁶⁴, אך ישנו גם חלק של עם ישראל שאינו שלם ביהדות. אבל התורה ניתנה לעם ישראל כולו, "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו"⁶⁵, בין שהם "דתיים" בין שהם "לא-דתיים" (ברור שאנשים "דתיים" הם אנשים שהם גם שלמים במידות, וגם שלמים בשמירת הלשון. אם ה"דתיים" היו באמת דתיים, המצב היה יותר טוב באומה). על-כל-פנים, היהודי השלם, הנורמלי והדתי באמת — יותר אהוב. לעומת זאת, יש תרעומת וקפיידא כלפי ה"לא-דתי", מה שמכונה בתורה "שונא" באופן יחסי. הגמרא מתארת מצב של יהודי ההולך בדרך ומזדמנים לו שני יהודים שיש לעזור להם בפריקה או בטעינה; אחד מהם תמים וכשר, נורמלי, אידיאלי, מהודר ואהוב, המכונה "אוהב", ואחד לא כליכך שלם, המכונה "שונא" באופן יחסי. נשאלת השאלה: למי יש לעזור, ל"דתי" או ל"לא-דתי"? על זה באה הלכה פסוקה מאוד מענינת: "אוהב... ושונא... מצוה בשונא"⁶⁶. מה "חטא" היהודי הכשר ושומר המצוות, שמתנכרים לו ועוזרים דווקא לפורק עול? משיבה הגמרא: "כדי לכוף את יצרו"⁶⁶. יש חשק לשונא,

לכן יש לכפות את יצר השנאה על-ידי שעזורים לשונא. באים התוספות ושואלים "מה כפיית יצר שייך?"⁶⁷. הרי כשאנו אומרים בבוקר "אל ישלוט בנו יצר הרע... ודבקנו ביצר הטוב... וכוף את יצרנו להשתעבד לך"⁶⁸, הדבר מוכן, כי הכוונה היא ליצר-הרע; אבל כאן, שואלים התוספות, אין מדובר על תאוות רעות, אלא על יצר של שנאה מתוך יראת-שמים, על כעס ותרעומת נגד יהודי מפני שנהג שלא כהוגן בשמירת מצוות? באים התוספות ומלמדים אותנו בקיצור יסוד פסיכולוגי נפלא. נכון שיצר השנאה הזה נובע מתוך יראת-שמים, אבל יש פסוק במשלי: "כמים הפנים לפנים, כן לב האדם לאדם"⁶⁹, אדם מרגיש את יחסו של השני אליו, אם הוא חיובי או שלילי. שנאה זו מתחילה בכעס, תרעומת וחוסר סימפטיה כלפי היהודי ה"לא-דתי" בגלל שאינו שלם בעיני מצוות, אבל הוא מרגיש בזאת וגם הוא מחזיר יחס דומה. ואז המהלך הזה בין שניהם, הולך ומתפתח, הולך ומתנפח, הולך ומתגלגל עד ש"באין מתוך כך לידי שנאה גמורה", כדברי התוספות⁷⁰. שנאה גמורה היא מצב של "אויב ... ומבקש רעתו", שממנו אפשר להגיע לסכנת נפשות, חס ושלום!

אם-כן, נפגשנו עם שתי דוגמאות בהן שנאה אינה מופיעה במובנה הפשוט, החריף והמסוכן. כך יש להבין את הביטוי שנאה שנמצא בפרשתנו. אנו עוסקים בתהליך האלוהי ההיסטורי של התגבשות עם ישראל על יסוד שנים-עשר כוחות, שכל אחד מהם חייב להתגלות בתוקפו הספציפי שלו. כשכל אחד "איש על מחנהו ואיש על דגלו"⁴⁰, כשיש הבלטה חריפה של "אני ולא אתה — אתה ולא אני" — אז מתגלה הבנין בכל שלמותו ובריאותו, ו"ברכנו אבינו כולנו כאחד יחד באור פניך"⁷¹.

חריפות הבחנת המדרגות

בפרשה של היום, אנו מוצאים לכאורה שנאה גמורה המגיעה עד כדי רצח! כך היו אבותינו? חס ושלום! יש להבין שלא מדובר כאן בשנאה גמורה אלא כפי שאמרנו מקודם; בית ישראל בנוי על-פי סדר ההנהגה האלוהית מכל שבטי ישראל, "איש על מחנהו ואיש על דגלו". האישיות הפרטית והמיוחדת של כל אחד חייבת להתגלות בתוקף היותו גדול. לכן בפרשה שלנו נפגשים בהבלטה חריפה של "אני ולא אתה", בין בני רחל לבני לאה. יש בהבלטה זו צד של חיוב — "אני", וגם צד של שלילה — "ולא אתה". אבל שלילה זו שייכת לסדר האלוהי, והיא מביאה ברכה לכלל-ישראל ולעולם כולו, על-ידי שהבנין נבנה בכל בריאותו. הצד החיובי של הבלטת האישיות, מתקשר ליחס של שלילה כלפי אישיות אחרת. זה נחוץ מאוד וחינוי מאוד, לבנין האלוהי של האורגניזם הכלל-ישראלי. וזה מתבטא בצורה של קנאה ושנאה. אבל צריך להבין ש"וישנאו אתו"⁸⁵ אין פירושה שנאה. המובן הגדול העמוק והאמיתי שלה הוא הבלטת האישיות, הקיבוציות והשבטיות.

אתה הווי'ה א' א' 342

שנאת ה"לא-דתיים"

קיימים רשעים בעלי עבירות בישראל — יש להצטער על כך; בודאי יש לכל אחד להיות בשלמות. אבל לא בגלל זה הוא יוצא מכלל-ישראל, חס ושלום. יש מדרגות בשלמות, בשלמות ידיעת התורה וקיום התורה. אבל כלל-ישראל מקיף את כל חלקי ישראל, היותר צדיקים, יותר חזקים, יותר בריאים, יותר קדושים ויותר מלאי אמונה, וגם אלה במדרגה פחותה מזה.

אתה הווי'ה א' א' 339

"וזהו לאחד"

הגוי הגדול הזה צריך להופיע בנוי ומסודר בכל הסיסטמטיקה האלוהית שלו. ומזה נמשכת כל השנאה הזאת. קודם-כל היא נגלתה מצד אחי יוסף אל יוסף, ובפרשת מקץ מצדו של יוסף אל אחיו: "ויתנכר אליהם"³⁶. הביטוי הזה מספיק! אבל כמה זמן אפשר להמשיך במשחק הזה בלי שיתפוצץ? "ולא יכל יוסף להתאפק"³⁷. מתוך כל העבר הנורא ואיום מופיע האור של "בהתודע יוסף אל אחיו"³⁷, מה שמתפרט אחר-כך בהפטרה "ועשיתי אתם לגוי אחד"³⁸. בפרשתנו מתגלה הערך האמיתי היסודי הכלל-ישראלי בשני צדדים אלה. וכן בהפטרה, "עץ יהודה" ו"עץ יוסף"³⁹, בהתיחדותם מביאים את האחדות השלמה של "גוי אחד בארץ"³⁸. מתוך האור של "בהתודע יוסף אל אחיו" מופיעה המציאות הממשית הכלל-ישראלית המסודרת מכל צדדיה הנראים מחולקים, מתגלה האחדות הכלל-ישראלית של "כל הנפש לבית יעקב"²⁵. האחדות הכלל-ישראלית שנמשכת מן האחדות האלוהית⁴⁰, מתוך "אתם הדבקים בך אלהיכם"³⁵ מתגלה בנפש אחת.

אתה הווי'ה א' א' 397

שלושה הקדוש ברוך הוא אוהבן מי שאינו כועס ומי שאינו משחכר ומי שאינו מעמיד על מדותיו⁵ שלושה הקדוש ברוך הוא שונאן⁶ המדובר א' בפה ואחד בלב והיודע עדות כתבירו⁷ ואינו מעיד לו⁸ והרואה דבר ערוה בתבירו ומעיד בו יחיד כי הא דטוביה חטא ואתא זיגוד לחודיה ואסהיד ביה קמיה דרב פפא נגדיה לזיגוד א"ל⁹ טוביה חטא זיגוד מינגד אמר ליה אין דכתיב¹⁰ לא יקום עד אחד באיש ואת לחודך אסהדת ביה שם רע בעלמא קא מפקת ביה אמר רבי שמואל בר רב יצחק אמר רב מותר לשנאתו שנאמר¹¹ כי תראה חמור שנאך רובץ תחת משאו מאי שונא אילימא שונא נכרי והא¹² תניא שונא שאמרו שונא ישראל¹³ ולא שונא נכרי אלא פשיטא שונא ישראל¹⁴ ומי שריא למסניה והכתיב¹⁵ לא תשנא את אחיך בלבבך אלא דאיכא סהדי דעביד איסורא כולי עלמא נמי מיסני סני ליה מאי שנא האי אלא לאו¹⁶ כי האי גונא דחזיא ביה איהו דבר ערוה

13 שראה בו דבר ערוה. ואס תאמר דנאלו מציאות (נ"מ דף לז: וס) אמריין אוהב לפרוק ושונא לטעון מנוה בשונה כדי לכוף את יצרו והשתח מה כפיית יצר שייך כיון דמנוה לשנאתו וי"ל כיון שהוא שונא גם חמורו שונא אותו דכתיב (משלי כ) כמיס הפנים לפניס כן לז האדם לאדם¹⁷ ונאין מתוך כך לידי שנאה גמורה ושייך כפיית יצר: